

UDK: 940.53 (497.5)
izvorni znanstveni rad
primljen 10. siječnja 2003.

Dr. sc. Željko Bartulović,
docent Pravnog fakulteta u Rijeci

SUŠAK, DRŽAVA SHS I TALIJANSKA OKUPACIJA 1918. - 1923.

Talijanske iredentističke pretenzije za istočnom obalom Jadrana starije su od fašizma. Spominju se još na kongresu u Bassanu 1797. i programu karbonara 1818., te se ne zaustavljaju na obalama Rječine. Putem ove problematike vidi se velikosrpski nedostatak interesa za zapadnu granicu i Sušak, koji se preklapa s protuhrvatskim stavom iredentista.

Sredinom srpnja 1918. osnovano je Narodno vijeće za Rijeku i Sušak. Oni su postali sastavni dio Države SHS 29. listopada 1918., kada je Narodno vijeće postalo organ vlasti novonastale države. Dana 15. studenoga srpske su postrojbe ušle u grad, ali 16. studenoga dolazi do talijanske okupacije. Talijanska okupacija temelji se na mirovnom ugovoru s Austro-Ugarskom od 3. studenoga 1918. Srpske postrojbe nisu se pozvale na ove odredbe, iako su one i njima davale pravo na okupaciju u ime Antante. Ugovor je priznavao mjesne organe vlasti, ali Narodna vijeća nisu bili redoviti organi vlasti u Austro-Ugarskoj, već nepriznatoj Državi SHS. D'Annunzio 1919. ulazi u Rijeku, te zauzima Baroš i Deltu. "Damoklov mač" visio je i iznad Sušaka. Rapalski ugovor 1920. predvidio je osnivanje Riječke države. Ugovor nije potpuno odredio njezine istočne granice. Ni tajne note dr. Trumbića i Sforze nisu riješile suverenitet Sušaka, Delte i Barosa. Italija je note držala manje obveznim. Pitanje je riješeno ugovorom u Santa Margareti 1923., kojim je priznat suverenitet Kraljevine SHS nad Sušakom, čime je okončana okupacija grada. Rimskim ugovorom 1924. Rijeka je anektirana Italiji. Baroš i Delta priznati su Kraljevini SHS i evakuirani.

Ključne riječi: Sušak, Rijeka, Država SHS, okupacija, 1918. - 1923.

1. UVOD

Sušak je naselje koje je nastalo na lijevoj obali rijeke Rječine, te se stoljećima razvija zasebno od Rijeke na desnoj obali. U doba Austro-Ugarske (1867. - 1918.) Sušak je dio Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a Rijeka je *corpus separatum* pod upravom zajedničkih hrvatsko-ugarskih organa, u kojima Mađari imaju prevlast. Burna zbivanja oko Rijeke nakon Prvog svjetskog rata zasjenila su pretenzije spram Sušaka koji je, a poglavito luka Baroš te Delta, dio diplomatske borbe koja se vodi od Pariške konferencije do 1924. Rad obrađuje malo znana zbivanja u Sušaku, dok su poznati međunarodni akti u Versaillesu, Rapallu i Rimu tek spomenuti.

Gospodarski razlozi presizanja za istočnom obalom Jadrana susreću se 1797. na Kongresu u Bassanu i 1818. u političkom programu karbonara Auzonskom paktu. Svojata se istočna obala Jadrana do Kotora, ali se iredentisti obično ne pozivaju na nacionalnu pripadnost tih krajeva, koja im ne ide u prilog, već korištenje talijanskog jezika. Uporište su i povijesni razlozi, tj. nekadašnja vlast Venecije. To se ismijavalo frazom da u Dalmaciji jedino "kamenje govori talijanski", zbog kamenih lavova sv. Marka koji simboliziraju mletačku vlast.¹ Londonski sporazum 1915., kojim Antanta obećava dijelove istočne obale Jadrana Italiji za njezin ulazak u rat, nastavak je tih težnji, ali nedostatan apetitima ekstremista. Mario Alberti objavio je 1916. studiju *Trst i njegova ekonomska fiziologija*, prema kojoj buduća država Hrvata i Srba može dobiti "samo uski izlaz na more... što je moguće bliže Obrovcu".² Londonski ugovor ne daje Italiji Sušak ni Rijeku, pa ne može biti temelj talijanskih zahtjeva.³ Rimski kongres, na kojem sudjeluju i južnoslavenski političari, u ožujku 1918. stvara moralnu obvezu na strani Italije da pitanje granica s Kraljevstvom SHS ne temelji na Londonskom ugovoru. Kada je riječ o Sušaku, ne stoji argument povijesne pripadnosti Veneciji i talijanskom pučanstvu.

2. OSNIVANJE NARODNOG VIJEĆA I RAZDOBLJE DRŽAVE SHS 1918.

Ulazeći u petu ratnu godinu, Sušak je, kao i cijela Hrvatska, zakoračio prema koncu višestoljetnog razdoblja unutar Habsburške Monarhije, tj. Austro-Ugarske. Pokret protiv dotrajale Monarhije, godinama suzdržavan, doživio je kulminaciju. Monarhija je nestala, a Sušak i Rijeka u kratkom vremenskom trenutku bili su jedna cjelina. Policijska izvješća umiruće Monarhije potvrđuju da je Sušak bio spona koja vezuje Hrvate Primorja, Rijeke i Istre sa Zagrebom.⁴

¹ Čulinović, *Riječka država, Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Mala historijska knjižnica, br. 7, Povijesno društvo NR Hrvatske, Zagreb 1953., str. 5-6; prema Salata, *Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria*, Documenti, Torino 1915, str. 139-141 i Attilio Tamaro u Maraneli, C. i Salvemini, G., *La questione dell'Adriatico*, Firenze 1918.

² Mihovilović, Ive, *Trst, Etnografski i ekonomski prikaz*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946., str. 183, prema Alberti, Mario, *Trieste e la sua fisiologia economica*, Associazione fra le Societe italiane per azioni, Roma 1916., str. 14. Mađarska bi se koristila talijanskom Rijekom, a južnoslavenska država bila i preslaba da izgradi luku ako joj je izlaz na more pod krševitim Velebitom. Srbija nije opasna jer je usmjerena na Albaniju i Solun.

³ Šišić, Ferdo, *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu*, Zagreb, 1920., str. 6-7. Čl. 4. Ugovora "uključuje amo Volosko" kao istočnu graničnu točku, dok se čl. 5. odnosi na Dalmaciju "uključujući amo na sjeveru Lisaricu i Tribanj", područja daleko od Sušaka.

⁴ Marjanović, Milan, *Rijeka od 1860. do 1918.*, u Rijeka, Geografija - etnologija - ekonomija - saobraćaj - povijest - kultura, Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 1953. (dalje: Zbornik), str. 249 navodi dvojbeni podatak da je kapucinski samostan u Rijeci, tzv. Škrivanićev krug, "pogibeljno leglo jugoslavenskog pokreta, koji se širi i preko crkvenih propovijedi." Riječ je o katoličkom, a tek onda hrvatski usmjerenom krugu oko kapucina Bernardina Škrivanića i krčkog biskupa Mahnića, koji su razvili bogatu izdavačku djelatnost. Hrvatski smjer smetao je ungarezima i autonomašima, a višestoljetno postojanje samostana dokazuje tezu o hrvatstvu Rijeke. Zalagali su se za suradnju Hrvata i Slovenaca, a tek onda Južnih Slavena, na katoličkim načelima. Možda su koncem rata ostvarili kontakte sa skupinama u Rijeci i Sušaku u kojima je utjecaj jugoslavenske ideje jači.

Svibanjska deklaracija i Preradovićeve proslave u Zagrebu su prijelomni događaji nakon kojih se pristupilo osnivanju narodnih vijeća. Kao datum osnivanja *Narodnog vijeća Sušaka i Rijeke* navodi se 29. listopada 1918. Međutim, postoje tvrdnje da je ono utemeljeno potkraj 1917. s ilegalnim sjedištem u *Narodnoj čitaonici* u Rijeci, te da naputke za rad dobiva iz Zagreba.⁵ Uz Narodnu čitaonicu, središte hrvatskog pokreta u Rijeci, vezan je krug istaknutih osoba: predsjednika dr. Rikarda Lenca, dra. V. Ružića, A. Bakarčića i dr.⁶ No tada se nije formiralo Narodno vijeće, već se isti krug ljudi okupljao u Čitaonici, kao središtu hrvatskog narodnosnog pokreta u Rijeci. Tek je 1918. došlo do utemeljenja Narodnog vijeća, i to na Sušaku.

U susjedstvu Narodne čitaonice bilo se sjedište *Filharmonijskog-dramskog društva (Società filarmonico-drammatica)*, konkurentskog iredentističkog kruga, koji je 30. listopada utemeljio *Consiglio Nazionale*. Prema zapisima Susmela, to je "tajni odbor" koji radi da pripremi "Talijane Rijeke za veliki trenutak" ujedinjenja s Italijom. Predsjednik je bio dr. Grossich, no glavnu ulogu ima riječki načelnik dr. Antonio Vio ml.⁷ Nakon izjave predsjednika SAD Wilsona da će narodi Austro-Ugarske odlučiti o svojoj sudbini, Andrea Ossoinack, zastupnik Rijeke u Ugarskom saboru, 21. listopada izjavljuje da talijanska Rijeka želi sama odlučivati na načelu samoodređenja. Hrvatima ne treba dati pravo glasa u odlučivanju zbog njihove brojnosti. To su Hrvati ismijali jer je "samoopredjeljenje dovedeno do apsurduma, atomizacije samoopredjeljenja".⁸

Treća struja u Rijeci su autonomaši na čelu s dr. Ricardom Zanellom, koji imaju pretenzije prema Sušaku, jer sastavnim dijelom *corpus separatuma*, a kasnije Riječke države, smatraju sva lučka postrojenja, uključivo Deltu i Baroš na Sušaku.⁹

Deklaracija Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću 30. svibnja 1917. ima značajan odjek na Sušaku i Rijeci, gdje se 18. siječnja 1918. potpisuje rezolucija podrške, a 6.000 potpisnika svjedoče o snazi nacionalnog pokreta.¹⁰ Broj nije

⁵ Sučić, Ivo, *Rijeka 1918.-1945.*, Rijeka, Zbornik, str. 277 i 279.

⁶ Lukežić, Irvin, *Obitelj Bakarčić*, Sušačka revija, Glasilo "Kluba Sušačana" (dalje SR), god. III, br. 12, Rijeka, 1995., str. 6-7; Novi list, br. 242 od 20. listopada 1926. Pored dr. Andre Bakarčića u čitaonici su aktivni i drugi članovi obitelji.

⁷ Sučić, *Rijeka 1918-45*, str. 280. Ružić, Viktor, *Moje uspomene*, neobjavljeni rukopis u posjedu obitelji, str. 13. Čulinović, *Riječka država*, str. 38; prema Gigante, Silvino, str. 83 itd. i Peteani, Luigi, *La posizione internazionale di Fiume dall'armistizio all'annessione e il suo assetto costituzionale durante questo periodo*, Firenze, 1940., str. 20 i d.

⁸ Lukežić, *Obitelj Bakarčić*, str. 7; Marjanović, *Rijeka*, str. 250; *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 284. Koncem rata iredentisti utječu da Mađari, vlasnici Rafinerije nafte i Brodogradilišta Ganz-Danubius prodaju dionice, što omogućuje prodor talijanskog kapitala i utjecaja.

⁹ Perović, Ivan V., *Crtice iz okupiranog Sušaka*, Primorski štamparski zavod, Sušak, 1934., str. 40. *Povijest Rijeke*, str. 282. - 283. Postojala je i autonomaška stranka Ruggera Gothardija. God. 1920. utemeljena je Riječka jugoslavenska demokratska stranka prof. Grohovca, sa sjedištem i glasilom u Zagrebu. Nakon sklapanja primirja, u studenom 1918. osnovana je Crvena garda, ali bez programa i naoružanja.

¹⁰ Sučić, *Rijeka 1918. - 45*, str. 279. - 280, prema "Primorske novine", br. 21., 25. I. 1918. Sučić koristi naziv Novi list, iako je riječ o Primorskim novinama, što navodi Marjanović, *Rijeka*, str. 248. Sušačke Primorske novine, sljednik Novog lista, donoseći vijesti o političkim zbivanjima, često izlaze bijelih stranica, zbog cenzure koja koncem 1917. popušta, pa je tek broj od 25. siječnja 1918. donio cjelovit tekst rezolucije: *Hrvatsko primorje za narodno ujedinjenje*.

preuveličan, što potvrđuje izvješće riječke policije. Započeo je progon potpisnika.¹¹ Vlasti zabrinuto prate protuhabsburško raspoloženje i uviđaju da je prijedlog o zamjeni hrvatskih postrojba mađarskim i austrijskim teško izvodljiv zbog nedostatka novih jedinica, ali vojne vlasti odlučuju dovesti mađarske postrojbe radi nadzora hrvatskih. Mađarski honvedi smješteni su u vojarnu 79. regimente u predgrađu, a *Jelačićevci* sele u središte grada. To nije bio dobar potez, jer dolaze na vitalnu točku u središtu grada, a granična policija ne može spriječiti dodire s Narodnim vijećem na Sušaku. Zapovjednik žandarmerije na Sušaku postaje pukovnik Misler, Hrvat koji je na strani narodnog pokreta. Od njegova dolaska racije nisu donosile rezultata.¹²

Ponekad se Istra i Primorje olako optužuju zbog podrške jugoslavenskoj ideji, bez istraživanja uzroka. Treba istaknuti da je ona prihvaćena poglavito zato što političari, koji su se do 1914. okupljali oko ideja F. Supila i E. Barčića, u toj državnoj zajednici naivno gledaju "štit" koji ih jedini može obraniti od nasrta iredentizma i drugih teritorijalnih presizanja! Oni nikada nisu negirali hrvatsku nacionalnu pripadnost i zagovarali njezino utapanje u integralnom jugoslavenstvu!

Prema *Novom listu*, 14. srpnja 1918. sastala se na Sušaku skupina najuglednijih domoljuba iz Sušaka, Rijeke, Primorja i Istre, dogovarajući se o političkoj organizaciji i zadaćama u trenutku sloma Austro-Ugarske.¹³ Predsjedao je Viktor Car Emin, a raspravlja se o ujedinjenju Hrvata, Slovenaca i Srba u neovisnu državu. Donijeta je rezolucija kojom se traži ujedinjenje svih Hrvata, Srba i Slovenaca u neovisnu državu i zaključak da se u tu svrhu stvaraju Narodne organizacije. Izabran je *Odbor za Narodnu organizaciju Hrvatskog primorja i Istre* na čelu s dr. Rikardom Lencom i tajnicima doktorima Milivojem Korlevićem, Augustom Juretićem te Viktorom Ružićem. Zaključci su objavljeni u *Primorskim novinama*.¹⁴ U tekstu proglašenja je korištena rezolucija o podršci Svibanjskoj deklaraciji od 18. siječnja 1918.¹⁵

¹¹ Marijanović, *Rijeka*, str. 249. Riječka policija traži da se i na Sušaku uvede najstroža cenzura pismonosnih pošiljki, da se hrvatske postrojbe zamijene njemačkim i mađarskim, da zapovjednici vojarni budu Nijemci i Mađari te da se Hrvatsko primorje stavi pod vojno zapovjedništvo pouzdanije Pule, a ne Rijeke. Policija i vojska uzajamno se optužuju. General Borojević, zapovjednik dijela talijanskog ratišta, odbija zahtjeve zbog realne mogućnosti pobune hrvatskih vojnika, s kojima uglavnom drži bojišnicu, a 28. ožujka 1918. predbacuje političkim vlastima na naivnom prijedlogu rješenja.

¹² *Povijest Rijeke*, str. 284. Sučić, *Rijeka 1918. - 45.*, str. 278. i 282.

¹³ Novi list, br. 291, 4. ožujka 1933. "3. III. 1923. 3. III. 1933. Oslobođenje i Ujedinjenje Sušaka. Svečani ulazak Jugoslavenske vojske u Oslobođeni Sušak."

¹⁴ Žic, Igor, *Tridesetogodišnji rat, Borba za Rijeku i Sušak od 1896. do 1924. godine (I.)*, SR, god. III, br. 10-11., Rijeka 1995., str. 50. Dr. Rikard Lenac rođen u Rijeci 16. ožujka 1868. Pravo studira u Zagrebu. Doktorirao je 25. veljače 1889. s nepunom 21 godinom kao najmlađi doktor prava u Monarhiji. U Rijeku se vraća 1893., a od 1894. je odvjetnik. Uoči rata na Kraljevskoj trgovačkoj akademiji na Sušaku predaje *Poznavanje zakona*. Ružić, *Moje uspomene*, str. 12. Sastanak je održan u njegovu stanu u Strossmayerovoj 24/I. Skupu je nazočno oko 60 osoba, mnogi u odorama. Iako je u prizemlju žandarmerija, a u susjedstvu Kotarska oblast, sastanak je prošao bez smetnji. Zaključci su sutradan objavljeni gotovo necenzurirani, što je zasluga zapovjednika žandarmerije potpukovnika Mislara. Sučić, *Rijeka*, str. 278, navodi da je Misler pukovnik. Radi se o Milanu Miesleru, zapovjedniku oružništva NDH 1941., u činu generala. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Kratak pregled, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1994., str. 84.

¹⁵ Novi list br. 291, 4. ožujka 1933. "3. III. 1923. 3. III. 1933. Oslobođenje i Ujedinjenje Sušaka. Svečani ulazak Jugoslavenske vojske u Oslobođeni Sušak."

"Riječko i Sušačko građanstvo te Riječka i Sušačka okolica svih triju ogranaka jednog naroda raskomadane Jugoslavije, koji su međusobno vezani krvlju i jezikom i geografskim položajem posve je prožeto uvjerenjem da je prvi i najnužniji preduvjet naše narodne sreće te gospodarskog i kulturnog razvitka, ujedinjenje svih pokrajina u kojima prebivaju Hrvati, Srbi i Slovenci u jedno posve samostalno i neodvisno državno tijelo."

Odbor nije bio organ vlasti, već politička ustanova koja treba usklađivati rad u Primorju, Istri i otocima, promicati ujedinjenje i stvaranje mjesnih Narodnih vijeća koja će preuzeti vlast. Vjerojatno sredinom srpnja Narodni odbor mijenja ime u *Središnje vijeće za Hrvatsko Primorje i Istru*, jer pretendira biti središnjica novoosnovanih vijeća.¹⁶

Prema dr. Ružiću, sredinom srpnja utemeljeno je Narodno vijeće za Rijeku i Sušak. Za predsjednika je izabran dr. Andre Bakarčić. Članovi su dr. Rikard Lenac, odvjetnik, Fran Brelić, dr. Dragutin Bakarčić ml., Alberto Bonetić, Fr. Jakovčić, dr. A. Juretić, V. Ružić i trsatski župnik dr. Andrija Rački.¹⁷ Dr. Čulinović tvrdi da se ono sastojalo od Plenuma i Izvršnog odbora. U Plenum ulaze svi članovi tijela, a Izvršni odbor ima više odjela (za unutarnju upravu, zdravstvo, prosvjetu itd.). Odjeli su odgovorni Plenumu, odnosno Predsjedništvu Narodnog vijeća.¹⁸ Podaci o ustroju nisu nađeni pa je pitanje je li to pretpostavljena podjela koja se temelji na ustroju Središnjeg narodnog vijeća u Zagrebu?

U Zagrebu je 5. listopada 1918. započela sjednica predstavnika političkih stranaka i skupina južnoslavenskih zemalja monarhije, osim vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije. Dr. Ružić, uz dr. Budisavljevića, te Valerijana Pribićevića predstavlja *Grupu oko Glasa S.H.S.* Donijet je zaključak o stvaranju Narodnog vijeća za sve jugoslavenske zemlje sa svrhom stvaranja njihove neovisne države. Po povratku iz Zagreba dr. Ružić je održao prvu sjednicu *Odbora Narodnog vijeća*.¹⁹

Časnici i vojnici 79. regimente u dodiru su s Narodnim vijećem i sušačkom omladinom kao i major Petar Teslić koji čeka trenutak da *Jelačićevci* preuzmu vlast u Rijeci. Dana 23. listopada odred *Jelačićevaca* prelazi na Sušak kako bi od Narodnog vijeća donio hrvatsku zastavu.²⁰ Puk se stao okupljati oko 9 sati uz most i oduševljeno

¹⁶ Ružić, *Moje uspomene*, str. 12. Boban, Ljubo, *Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba*, Časopis za suvremenu povijest, 24 (3), Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1992., str. 46 kao dan utemeljenja Narodne organizacije navodi 14. lipnja.

¹⁷ Ružić, *Moje uspomene*, str. 12. Lukežić, *Obitelj Bakarčić*, str. 7. Prema Lukežiću naziv organa je Mjesni odbor Narodnog vijeća Sušak-Bakar. Dr. Andre Bakarčić rođen je 1860. Doktorirao pravo, odvjetnik u Rijeci. Borac protiv autonomaštva, iredentizma i mađarizacije. God. 1894. u sukobu s J. Frankom i Folnegovićem, zajedno s dr. Barčićem utemeljuje primorsko pravaštvo i priključuje se Neovisnoj stranci. God. 1898. bio je općinski vijećnik u Sušaku. Umro je u Mariboru 1920. Novi List br. 52, 24. veljače 1925. "Barun Juraj Vranyczany-Dobrinović" (osmrtnica) spominje baruna kao počasnog predsjednika Narodnog vijeća 1918.-1919. u Sušaku-Rijeci. Marjanović, *Rijeka*, str. 251; prema "Primorskim novinama", br. 243, 23. X. 1918. Strčić, *Dr. Andrija Rački, Prilog za nacrt životopisa sušakoga povjesnika*, SR, god. II, br. 6-7, str. 17-19. Dr. Rački rođen je 30. studenoga 1870. u Fužinama. Bogosloviju pohađa u Innsbrucku, Senju i Zagrebu, gdje je 1898. doktorirao. Kapelan u Novom, profesor crkvene povijesti i prava u biskupskom sjemeništu u Senju. God. 1902. postaje začasni kanonik Stolnoga kaptola modruškog u Novom, te stječe kanoničku investituru za Trsat gdje postaje župnik. Umro je 14. listopada 1957. na Sušaku. Privrženik politike biskupa dr. Strossmayera.

¹⁸ Čulinović, *Riječka država*, str. 39.

¹⁹ Ružić, *Moje uspomene*, str. 11-13 daje zanimljivo obrazloženje naziva SHS. Krug oko lista Glas SHS odabrao ga je za pripreme oko stvaranja Narodnih organizacija. Savjetujući se s dr. Ivom Krsteljem, Matom Drinkovićem i Srdanom Budisavljevićem, članovi iz Primorja predlažu ime "jugoslavenski", a Budisavljević zahtijeva formulaciju "Srba, Hrvata i Slovenaca, jer da je tako poruka iz vana." Marjanović, *Rijeka*, str. 251 prema "Primorske novine", br. 243, 23. X. 1918.

²⁰ Sučić, *Rijeka 1918.-45*, str. 279. - 282., "Primorske novine" od 25. i 27. X. 1918. U listopadu je regimenta trebala poći na talijansko bojište, ali nacionalni duh postrojbe toliko je ojačao pa traže da se uz austrijsku zastavu na vojarni izvjesi i hrvatska. Mađarska je pogranična policija to zabranila, ali oni se nisu pokorili.

pozdravio *Jelačićevce*. U Rijeci su *Jelačićevci* podigli hrvatsku zastavu na vojarnu, pa je došlo do oružanog sukoba s honvedima i policijom. Mađarske su vojne vlasti postavile stražu na mostu, koja je ostala do 28. listopada.²¹ Pobunu je trebala suzbiti vojska, ali je Narodno vijeće otpremilo pobunjenike u *Zeleni kadar*.²²

Dana 28. listopada održana je na Sušaku sjednica Narodnog vijeća. Središnje Narodno vijeće u Zagrebu određuje da dr. Rikard Lenac, kao župan, preuzme upravu Rijeke, a dr. Konstantin Rojčević, kotarski predstojnik Sušaka, postaje povjerenik za održavanje reda i mira. Prijelaz vlasti na Narodno vijeće bio je pitanje trenutka.²³

Vojni zapovjednik Rijeke podmaršal Ištvanović naređuje *Jelačićevcima* oružane ophodnje gradom. Nakon sjednice Narodnog vijeća 28. listopada oni su skinuli s kapa mjedeni kolut sa slovom "K" (inicijalom cara Karla) i stavili hrvatsku kokardu, pokazujući da Narodno vijeće smatraju organom vlasti. Ištvanović isti dan putuje u Zagreb kako bi sutradan bio nazočan povijesnoj sjednici Hrvatskog sabora.²⁴

Narodno vijeće ipak nije od 28. listopada organ vlasti u Trojednoj kraljevini, Sušaku i Rijeci, pa na sjednici Narodnog vijeća u Sušaku 28. listopada nije mogla biti donijeta odluka kojom ono postaje organ vlasti. Sušak i Rijeka postaju sastavnim dijelom Države SHS 29. listopada. Podatak da riječki guverner Jekelfalussy predaje vlast županu dr. Lencu, predstavniku Mjesnog odbora Narodnog vijeća Države SHS za Rijeku i Sušak, uz nazočnost predsjednika dr. Bakarčića, te o dolasku povjerenika Središnjeg vijeća nije precizan glede naravi akta i vremenskog redoslijeda zbivanja.²⁵ Prema Sučiću, vojno zapovjedništvo preuzima potpukovnik Teslić, dr. Lenac dužnost guvernera, a redarstvenu upravu dr. Rojčević. Dana 29. listopada poslije podne dr. Lenac preuzima upravu grada u Guvernerovoj palači.²⁶ Podatak o preuzimanju vlasti po dr. Lencu nije točan. Prema dr. Ružiću, 29. listopada Narodno vijeće preuzima vlast na Rijeci i okolini, što znači i na Sušaku. Povjerenik je bio kotarski predstojnik Sušaka dr. Rojčević, koji privremeno preuzima gubernij, ali nije precizirano vrijeme njegova imenovanja, kao ni tko ga je ovlastio. Dr. Lenac preuzima dužnost i useljava se u Guvernerovu palaču.²⁷

Redoslijed zbivanja nije precizan, nedostaje pravno obrazloženje, a događaje od 29. listopada treba pomno razmotriti. Čeka se proglašenje odcjepljenja u Zagrebu da se isto izvrši u Rijeci. U 15 sati iz Zagreba je naređeno da Narodno vijeće preuzme vlast. Pučanstvo, simbolično okupljeno pred zgradom Narodne čitaonice, središtem

²¹ Krizman, Bogdan, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu, Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Globus, Zagreb 1989., str. 231; Matković, *Izveštaj Konstantina Rojčevića o događajima na Rijeci i Sušaku 23. listopada 1918.*, Jadranski zbornik, Rijeka-Pula 1958., god. III, str. 419. Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 282. *Povijest Rijeke*, str. 282-283. Sušakom se 22. listopada pronio glas da se sutradan kuće okite trobojkama, jer će se održati povorka i govori. Većina kuća bila je okićena hrvatskim zastavama, uz nekoliko slovenačkih i srpskih. Masa je nosila Wilsonovu sliku, iskićenu hrvatskim, slovenskim, i srpskim trobojkama, iza nje hrvatsku trobojku, a sa strane slovensku i srpsku.

²² Ružić, *Moje uspomene*, str. 13.

²³ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 282. Sjednica je održana prije podne u zgradi Kotarske oblasti na Sušaku. Novi list br. 291, 4. ožujka 1933. "3. III. 1923. 3. III. 1933. Oslobođenje i Ujedinjenje Sušaka. Svečani ulazak Jugoslavenske vojske u Oslobođeni Sušak."

²⁴ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 282.

²⁵ *Povijest Rijeke*, str. 285; Lukežić, *Obitelj Bakarčić*, str. 7.

²⁶ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 283.

²⁷ Ružić, *Moje uspomene*, str. 13. Članovi vijeća imali su sjedište u palači.

narodnog pokreta, kreće prema Guvernerovoj palači prateći predstavnike Narodnog vijeća za Sušak i Rijeku na čelu s predsjednikom dr. Bakarčićem. U 16 sati potpisan je zapisnik o preuzimanju vlasti i brzojavno poslan Narodnom vijeću u Zagreb.²⁸

Narodno vijeće za Sušak i Rijeku postalo je organom vlasti nove Države SHS trenutkom njezina nastanka, na povijesnoj sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada, kada je donijeta odluka o ulasku neovisne Hrvatske u sastav Države SHS i prenošenju vlasti na Središnje Narodno vijeće SHS. Tada prestaje vlast dotadašnjih organa na teritoriju koji obuhvaća Država, pa i na Sušaku te Rijeci. Narodno vijeće za Sušak i Rijeku postaje organ vlasti u trenutku kada iz Zagreba prima obavijest o preuzimanju vlasti. Taj akt je konstitutivan jer tek iz odluke Sabora te daljnjih odluka Središnjeg Narodnog vijeća proizlaze ovlasti. Ne stoji tvrdnja da je Narodno vijeće 29. listopada "faktično" preuzelo vlast, jer je preuzimanje i formalno i stvarno.²⁹ Pravno je točan navod zapisnika o primopredaji da su predstavnici Narodnog vijeća preuzeli "palaču Kr. ug. guvernera i uredsku zgradu Kr. guvernera na Rijeci", a da guverner nije predao vlast.³⁰ Oni ne mogu preuzeti ovlasti od predstavnika vlasti koju je Hrvatski sabor istom u Zagrebu razvlastio proglašivši Hrvatsko-ugarsku nagodbu ništavom i prekinuvši sve veze s Ugarskom, jer bi to značilo da priznaju ovlasti koje on više nema. Zato se čeka s činom preuzimanja.³¹ Nepriznavanje ovlasti guvernera vidi se iz činjenice da zgradu nije preuzeo predsjednik Narodnog vijeća, već osobe nižeg ranga.

Predsjednik Narodnog vijeća dr. Bakarčić spominje se među nazočnima, ali nema dra. Lenca i Rojčevića. Zadnji je u Zagrebu. Možda akt Narodnog vijeća o njegovu imenovanju za povjerenika za Sušak i Rijeku nosi taj datum, ali to se u Rijeci ne zna. Dr. Lenac nije župan 29. listopada, jer se podaci o imenovanju odnose na dolazeće dane. Narodno vijeće SHS imenuje vladina savjetnika dr. Rojčevića političkim upraviteljem za Rijeku i Sušak, te on dolazi iz Zagreba 30. studenoga. U 9 sati sastalo se u uredu guvernera 11 članova riječkog odbora Narodnog vijeća. Dr. Rojčević im je predloživši dekret izjavio: "...ovim časom u ime Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba preuzimam vršenje suverene državne vlasti nad gradom Rijekom.". Stajalište prihvaća dr. Čulinović.³² O tome svjedoči dvojezični proglas

²⁸ Perović, *Crtice*, str. 18. - 19.; prema spisu Kr. kot. oblasti u Sušaku Prs. br. 515 od 30. listopada i Općine Sušak br. 9648 od 2. studenoga 1918.; Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 283: "Narodno vijeće SHS Zagreb. Dne 29. listopada 1918. u 4 sata poslije podne preuzeli smo potpisani u ime Mjesnog odbora Narodnog vijeća jugoslavenskog palaču kr. ug. guvernera i uredsku zgradu Kr. guvernera na Rijeci... Preuzimatelji: Josip Krpan, natporučnik, Milan Batalo, poručnik, Bartol Baretić, šum. rač. rev. Predao: Jekelfalussy, kr. guverner".

²⁹ Čulinović, *Rijeka*, str. 270.

³⁰ Marjanović, *Rijeka*, str. 251 tvrdi da je guverner otišao dan ranije.

³¹ Boban, *Kada je...*, str. 45. - 59. Takvo djelovanje negira tezu da se kao datum nastanka Države SHS treba označavati 19/29. listopada 1918.

Ona je, naime, nastajala do 29., ali se državnopravnom tvorevinom može sinatrati tek od 29. listopada. Djelovanje Narodnog vijeća u Sušaku i Rijeci upravo upućuje na zaključak da se čekalo da Narodna vijeća postanu organi vlasti, tj. da nastane novi državni subjekt. To iznosi Širotković, Hodimir, *O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918.*, Časopis za suvremenu povijest, 24 (3), Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1992., str. 62.

³² Žic, *Tridesetogodišnji rat*, str. 50; Horvat, Rudolf, *Hrvatska u vrijeme Karadorđevića od god. 1918.*, *Znamenitosti i zaslužni Hrvati, 925. - 1925.*, Zagreb 1925., str. LXXXI. Čulinović, *Rijeka u...*, str. 270; Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS*, Zagreb 1920., str. 215. - 216.

objavljen istog dana.³³ Dr. Rojčević je bio najpogodnija osoba za preuzimanje vlasti na Sušaku i Rijeci, jer je do tada obnaša kao predstojnik sušačkog kotara, redovitog mjesnog organa vlasti. On je imenovan povjerenikom, čime se ističe privremenost i ograničenja ovlasti. O činjenici da povjerenik, a ne župan, obnaša vlast, tekstom i potpisom: *Povjerenik "Narodnog vijeća"* svjedoči proglas dr. Rojčevića. Povezanost dva entiteta, Sušaka i Rijeke, u upravnom smislu označava datacija: *"Rieka-Sušak, dne 30. listopada 1918."* Nova vlast ih smatra jedinstvenim, a mjerodavnost povjerenika prostire se nad Sušakom i Rijekom.

Kada je dr. Lenac preuzeo dužnost župana? Dana 29. listopada nije, jer bi se njegov potpis nalazio na proglasu. Sučić navodi da on preuzima upravu nakon primopredaje 29. listopada, kada su ga posjetili načelnik dr. Vio i dr. Grossich, ali ako ih je primio, to nije učinio kao župan.³⁴ Po Žicu ga je 31. listopada ban Mihalović imenovao velikim županom za grad Rijeku i kotar. Dr. Ružić tvrdi da je urgirao kod podbana dr. Budisavljevića kako bi se imenovao veliki župan, na što je brzojavno imenovan dr. Lenac. Dr. Krizman navodi dr. Lenca kao predstavnika Rijeke u Plenumu, a ne kao i člana Središnjeg odbora Narodnog vijeća Države SHS.³⁵

Vojno zapovjedništvo na području mjerodavnosti Narodnog vijeća, Sušaku i Rijeci, nad 8 bataljuna *Jelačićevaca* i dragovoljaca *Narodne straže*, a većinu su sačinjavali sušački gimnazijalci, preuzeo je 29. listopada potpukovnik Teslić.³⁶ U Rijeci je 3. studenoga 1918. utemeljeno *Međusavezničko zapovjedništvo*, na čelu je general Franchet D'Espérey, a sutradan talijanski brodovi ulaze u riječku luku.³⁷ Narodno vijeće u Sušaku traži od Narodnog vijeća u Zagrebu i vojnih vlasti u Beogradu da u Rijeku pošalju srpske jedinice. Iz Zagreba 15. studenoga stiže 2. pješački bataljun 5. pješadijskog puka *Prve jugoslavenske dobrovoljačke divizije*, potpukovnika

³³ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 284. - 285. Dvojezičnost (hrvatski i talijanski tekst) znak je tolerancije Narodnog vijeća spram Talijana:

SUGRADANI!

U ime "Narodnog vijeća" Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu objavljujem poštovanom građanstvu grada Rieke, da sam danas preuzeo državnu upravu grada Rieke kao povjerenik "Narodnog vijeća". Zajamčujem svima građanima bez razlike narodnosti nepovredivost i poštovanje osobne slobode i imetka. U tu svrhu pozivam građanstvo, da zadrži mir i red, te da se organima "Narodnog vijeća" dobrovoljno u svemu pokorava. U interesu javnoga mira i reda zabranjujem do daljenje odredbe svaku javnu manifestaciju te sakupljanje po ulicama. Svaki neposluš bit će po zakonu strogo kažnjen. Rieka-Sušak, dne 30. listopada 1918. Povjerenik "Narodnog vijeća" Rojčević, v. r.

³⁴ Isto, str. 283.

³⁵ Žis, *Tridesetogodišnji rat*, str. 50; prema Horvat, Rudolf, *Hrvatska*, str. LXXXI. Ružić, *Moje uspomene*, str. 13. Krizman, Bogdan, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu, Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Globus, Zagreb 1989., str. 405.

"U plenumu, odnosno središnjem odboru nalazili su se predstavnici ovih stranaka i grupa iz Banovine: Hrvatsko-srpske koalicije, Starčevićeve stranke prava, Hrvatske pučke seljačke stranke, Srpske narodne radikalne stranke, Socijalno-demokratske stranke, grupe oko Glasa SHS, Malih novina i Novina, R. Lenac (Rijeka) i Ivan N. Novak (Međimurje).", a navodeći sastav Središnjeg odbora na str. 241 ne spominje dr. Lenca.

³⁶ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 284. - 286. Čulinović, *Riječka država*, str. 45; Perović, *Crtice*.

³⁷ Ružić, *Moje uspomene*, str. 13. - 14. Consiglio Nazionale šalje izaslanstva u Trst i admiralu Thaon de Revelu u Veneciju, lažno javljajući o "barbarskim pothvatima Hrvata protiv Talijana". Dana 3. studenoga sastali su se predstavnici Narodnog vijeća i riječki načelnik dr. Vio, te srdačno raspravljali o dočeku stranih postrojbi. Sljedećeg jutra najavljen je dolazak talijanske ratne mornarice. Župan je htio, sukladno dogovoru s načelnikom, zajednički poći u susret floti, no ovaj je sam dočekao brodove, koji su ušli u riječku luku.

Ljubomira Maksimovića, kasnije pomoćnika zapovjednika Kraljeve garde. On preuzima zapovjedništvo Teslićevih postrojba.³⁸ *Consiglio Nazionale* smatra to privremenim, stavljajući se pod zaštitu SAD i očekujući odobrenje od mirovnog kongresa, ali uz daljnje provokacije.³⁹ One dovode do talijanske okupacije Rijeke, koja se protekla na Sušak do konačnog međunarodnog rješenja.

Konačno talijanske vojne postrojbe na tvoran način ulaze u Rijeku i Sušak. Oni strahuju da će potpukovnik Maksimović pružati otpor talijanskoj okupaciji te žele odstraniti snage pod njegovim zapovjedništvom i ostvariti neograničeni nadzor. Do tada, kao dio međusavezničkih okupacijskih jedinica, raspolažu samo odredima mornara koji su došli brodovima 4. studenoga. U međusavezničke snage uključeni su i Francuzi, ali njihov broj je simboličan. Izbacivanjem Maksimovića talijanska vojska ostvarila bi jednostrani nadzor pod krinkom međusavezničke okupacije, što uspijeva "zahvaljujući nedovoljnoj opreznosti potpukovnika Maksimovića".

On je 17. studenoga napustio Rijeku, a nakon dva dana i ostaci Teslićeva *Primorsko obrambenog odjela* i to "po višem nalogu".⁴⁰ Sučić prosuđuje da je Maksimović "stavljen pred gotov čin, slabo poznavajući prilike, a još manje zakulisnu igru Talijana, neispravno pristao i time je, među ostalim, za razdoblje od 27 godina bila zapečaćena sudbina Rijeke".⁴¹ Suglasnost "višeg mjesta" pokazuje da velikosrpskim krugovima nije stalo do Sušaka i Rijeke. Maksimović nije pokazao inicijativu i odlučnost primjerenu trenutku, kao npr. u sličnoj situaciji Majster u Mariboru ili Švabić pred Ljubljanom. Sumnjamo da bi Talijani krenuli u vojnu akciju na srpske postrojbe, dovodeći sebe u položaj napadača i izloživši se osudi velikih sila. Da je Maksimović pokazao više odlučnosti, možda bi tijekom događaja bio drukčiji. No, on u svom izvješću otvoreno kritizira osnivanje Države SHS, zamjerajući što nije došlo do priključenja tih krajeva Srbiji.⁴² Srbija se mogla pozivati na Ugovor o primirju s Austro-Ugarskom, koji spominje pravo na okupaciju savezničkih, a ne samo talijanskih jedinica. Politički i vojni krugovi Srbije nisu to htjeli učiniti!⁴³

³⁸ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 286. Čulinović, *Riječka država*, str. 45. spominje kao datum dolaska 10. studenoga 1918.

³⁹ Marjanović, *Rijeka*, str. 251. Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 287. Talijanski arditi i došljaci napali su zapovjednika Međusavezničke komisije generala Franchet D'Espèreya s opravdanjem da je branitelj hrvatskih prava.

⁴⁰ Perović, *Crtice*, str. 24. - 28.

⁴¹ Sučić, *Rijeka 1918.* - 45, str. 287. - 288.

⁴² Kolar, Mira, *Dokumenti o vlasti Narodnog vijeća Države SHS nad Rijeком - listopad/studenj 1918. godine*, Vjesnik DAR, br. 41-43, Rijeka 1999.-2000., str. 33. Navodi da se Maksimović zvao Vojin.

"Ovom prilikom čast mi je izvestiti komandanta da je svo stanovništvo uvidelo grešku političara što su proglasili državu Slovenaca, Hrvata i Srba, međutim trebali su po mišljenju svoju, da se priključe Kraljevini Srbiji na podlozi Krfskoga pakta."

⁴³ Smolaka, Josip, *Izabrani spisi*, Književni krug, Split 1989., str. 353. - 354, "Dani daljnjeg ujedinjavanja na južnoslavenskom prostoru"; prema Zapisu Dra Josipa Smolake, Zagreb 1972., str. 72. - 76. i 67. - 69. Dr. Smolaka iznosi velikosrpska stajališta: "Dok je talijanska vojska bila već zahvatila čitavu sjevernu Dalmaciju, srpska je vojska bila na putu da zauzme svu teritoriju do linije Primirja, odobrene joj od velikih saveznika, tj. do Jasenovca, preko kojega je ostajala uža Hrvatska i Slovenija. Jake struje srpskog javnog mišljenja bile su za to da se nikako ne ide preko linije Primirja, koja je stvarno obilježavala granice Velike Srbije. Kakva se sudbina u tom slučaju spremala... okrnjenoj Hrvatskoj... to mora da je svakome jasno... Velika Hrvatska je bila neostvariva, jer je veći dio zemalja u kojima žive Hrvati bio okupiran od srpske vojske s privolom velikih... sila."

General Di San Marzano je 16. studenoga u 17h ušao u Guvernerovu palaču i izjavio dr. Lencu da "u ime Italije, Saveznika i SAD ima dužnost preuzeti vlast i štititi javni red". Dr. Lenac protestira pozivajući se na činjenicu da ga je imenovalo Narodno vijeće, što general nije prihvatio. Između 18 i 20 sati četiri kolone talijanske kopnene vojske ušle su u Rijeku. Četvrta je preko Grobnišćine Lujzinskom cestom došla na Sušak. Postrojbe su okupirale Sušak do mosta Sv. Ane na Podvežici, obiju Kostrena, tj. Martinšćice, na sjeveru do Škrljeva, a Grobnišćinom prema Kastvu. U noći 20. studenoga 1918. okupirane su Kostrene, Draga do Bakra i Grobnišćina. Započelo je razdoblje višegodišnje savezničke, zapravo talijanske okupacije. Na čelu okupacijskih snaga je Međusavezničko vijeće u Rijeci, ali ono nije moglo djelotvorno upravljati jer su Talijani našli ključ za njegov nadzor. Talijanska strana slala je u Vijeće časnika, najstarijeg po činu i godinama, a time prvog među časnicima.⁴⁴

3. Talijanska okupacija 1918. - 1923.

Odakle Kraljevini Italiji pravo na okupaciju Sušaka? Ona se poziva na Ugovor o primirju s austro-ugarskim zapovjedništvom od 3. studenoga 1918. Ako bismo uzeli ispravnom tvrdnju da je Austro-Ugarska ovlaštena potpisati akt, čime bismo negirali vlast Narodnog vijeća Države SHS, koja postoji od 29. listopada 1918., tek onda možemo raspravljati o naravi akta i talijanskim ovlastima. Italija nije htjela pregovarati, ni priznati državu, što joj daje veće mogućnosti ostvarenja iredentičkih planova.

Talijanski general Diaz sklopio je sporazum s generalom Von Weberom. Prema toč. 4. Ugovora, utvrđen je teritorij koji će se evakuirati "tako da se Kastav, Matulje i Volosko nalaze na ispražnjenom području". Odredba se ne odnosi na Sušak, ali toč. 5.b otvara Italiji vrata neograničene okupacije teritorija bivše Austro-Ugarske. Ona ima pravo "da zaposjednu sa savezničkim silama sve one strateške točke u Austro-Ugarskoj na vrijeme, koje će se saveznicima učiniti potrebnim, a u svrhu da se nastane ili učine red.". Temeljem ove točke izvršena je okupacija Sušaka, ali i Rijeke. Toč. 6. Ugovora postrojbama nameće priznanje postojećih mjesnih organa vlasti.⁴⁵

Je li Italija prekršila međunarodno pravo? Prema talijanskom stajalištu ne, jer priznaje mjesne organe, tj. gradsko vijeće i načelnika u Rijeci te Sušaku. Naša

⁴⁴ Sučić, *Rijeka*, str. 285. - 290; Čulinović, *Riječka država*, str. 45. - 46. i 60. Izaslanik generala Di San Marzano, preodjeveni časnik, obavijestio je Consiglio Nazionale, da će sutradan nagovoriti Maksimovića da napusti grad, a potom ga zaposjesti. Kapetan fregate Di Robilant predložio je Maksimoviću da će talijanska mornarica otploviti iz Rijeke pod uvjetom da i on učini isto.

Maksimović odgovara da nije ovlašten na to. Dva sata kasnije, 16. listopada u 10 pozvan je u Međusavezničko zapovjedništvo, gdje susreće Di Robilanta i savezničke časnike. Dogovoreno da se njegove snage povuku u Kraljevicu u 12,30, dok će zapovjedništvo Rijeke u ime Savezničkog vrhovnog zapovjedništva preuzeti general Di San Marzano, ali će se talijanske postrojbe zadržati izvan Rijeke, u Opatiji. Maksimović je isplovio oko 13 sati, a veći dio hrvatskih vojnika otišao je vlakom do Škrljeva. Oko 16 sati talijanski mornari ulaze u grad. Šačica hrvatskih vojnika i gimnazijalaca Narodne straže povukla se na Sušak, pa u Bakar. Čulinović, prema Benedetti, Giulio, *La pace di Fiume*, Bologna 1924., str. 35. na čelu Međusavezničkog vijeća je general Grazioli, pa Caneva itd.

⁴⁵ Šišić, *Dokumenti*, str. 221. - 224. "Privremena upravu područja što će ih isprazniti Austro-Ugarska, povjerit će se lokalnim vlastima pod nadzorom mjesnih zapovjedništava savezničkih okupacijskih trupa."

historiografija tvrdi da Italija krši sporazum i odredbe Haških konvencija *O zakonima i običajima suhozemnog rata* od 29. srpnja 1899. i 18. listopada 1907. jer mijenja *status quo* na Sušaku i Rijeci, protjeravši župana i Narodno vijeće iz Rijeke te predaje vlast *Consiglio Nazionale*.⁴⁶ Promatramo li problem subjektivno? Italija to pokušava pravno obrazložiti. Ona ne priznaje međunarodni subjektivitet Trojedne kraljevine, Države SHS i Kraljevstva SHS te drži neupitnim postojanje Austro-Ugarske, njezin međunarodni subjektivitet i pravo vojnog zapovjedništva da donosi mjerodavne odluke i sklapa ugovore. Sukladno tome, treba priznati i dotadašnje mjesne organe vlasti na Sušaku i Rijeci. Vlast narodnih vijeća u Zagrebu i Sušaku-Rijeci ne može se priznati, jer nisu redoviti organi vlasti Austro-Ugarske, već nešto novo. Ako se priznaje *status quo*, onda ni *Consiglio Nazionale* nije organ vlasti, već političko predstavništvo Talijana u Rijeci. Italija postupa sukladno tome. U Rijeci organ vlasti nije *Consiglio nazionale*, već dotadašnji legitimni mjesni organi, gradonačelnik i gradsko vijeće. Guverner je, po talijanskim tvrdnjama, prenio vlast na gradonačelnika, a predaja zgrade i ovlasti Narodnom vijeću nije priznata, jer oni nemaju legitimitet.

Isto obrazloženje stoji za Sušak. Talijani ne priznaju vlast Narodnog vijeća, već dotadašnjih mjesnih organa. Za okupacije je to povjerenik umjesto načelnika i Savjetodavni odbor umjesto Općinskog vijeća. Italija formalno poštuje međunarodno pravo nadzirući mjesne organe putem vojnih, okupacijskih institucija. Sasvim je drugo pitanje stvarnog onemogućavanja rada organa na Sušaku i Rijeci, jer talijanski vojni i policijski organi ometaju ustanove vlasti u obavljanju svojih prerogativa.

Došle su francuske, britanske i američke trupe, na čijem čelu se nalazi Međusavezničko vijeće u Rijeci, koje je mjerodavni okupacijski organ.⁴⁷ U prosincu 1918. Vijeće je odredilo da se demarkacijska crta proširi do Kostrena na moru, sjeverno do Škrljeva, a Grobinšćinom do Kastva. Dana 12. prosinca skupina talijanskih konjanika pokušala je prodrijeti prema Kraljevici preko Bakra i proširiti teritorij pod okupacijom, ali se povukla zbog otpora vojske Kraljevstva SHS. Talijanski "apetiti" nisu završavali sa Sušakom, već traže šire dijelove Primorja. Sušak i Rijeka su dio jedinstvenog okupiranog teritorija, ali svaki ima zasebnog vojnog zapovjednika i postrojbe karabinjera, koji bez posebnih iskaznica (*tessera*) nisu puštali stanovnike Sušaka u Rijeku i obrnuto. Onemogućavao se kontakt stanovnika okupiranog područja Sušaka s Kraljevinom SHS i Rijekom. Time ipak nije uspostavljena državna granica.⁴⁸

Tvrdnja da su američki, francuski i britanski vojnici iz simpatije prema Hrvatima počeli nositi njihove znakove i trobojnice je pretjerana.⁴⁹ Možda je na takvo razmišljanje utjecalo to što njihove kokarde imaju iste boje, sve su kombinacije crvene, bijele i plave. To je moglo izazvati zabunu i isprovocirati iredentiste, ili im poslužiti kao izgovor.

⁴⁶ Čulinović, *Rijeka u...*, str. 271; Id., *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, Zagreb 1952, str. 73. i d. Čulinović drži da je Rijeka sastavni dio Države SHS, koja, iako nepriznata faktično postoji. Ako Italija ne priznaje državu SHS, ipak mora priznati činjenicu da Rijeka, a osobito Sušak, u trenutku okupacije nije dio Italije. Prema međunarodnom pravu, okupacija ne mijenja državnopravni status okupiranog teritorija, već je samo quasi negotiorum gestor.

⁴⁷ Novi List br. 291, 4. ožujka 1933. "3. III. 1923. Oslobođenje i Ujedinjenje Sušaka. Svečani ulazak Jugoslavenske vojske u Oslobođeni Sušak." Perović, *Crtice*, str. 31. - 33. Čulinović, *Riječka država*, str. 60; prema Benedetti, Giulio, *La pace di Fiume*, Bologna 1924., str. 35.

⁴⁸ Perović, *Crtice*, str. 46. - 47. i 90; Sučić, *Rijeka 1918. - 45*, str. 290; Povijest Rijeke, str. 287.

⁴⁹ Sučić, *Rijeka 1918. - 45*, str. 290.

Prigodom proslave sklapanja mirovnog ugovora s Njemačkom, 29. lipnja 1919., "riječki legionari" su napali odred francuskih vojnika Anamita, a 6. srpnja postrojbu u luci Baroš, te ubili njih 13. Utemeljena je međunarodna komisija koja treba utvrditi odgovornost legionara. Ona je odlučila da se kontingent talijanskih okupacijskih snaga u Rijeci i Sušaku smanji na jedan bataljun, savezničke trupe napuste Rijeku u najkraćem vremenu, a red će održavati britanska i američka policija. Odluke nisu provedene, pa u kolovozu 1919. ostaju Talijani i nešto Anamita.⁵⁰

Za Sušak i Rijeku dolaze teža vremena kada je 12. rujna 1919. u Rijeku ušao i preuzeo vlast pjesnik i političar Gabrielle D'Annunzio. Pronio se glas da će okupirati prostor Sušaka i Bakra. Okupacijske talijanske postrojbe zauzimaju drskije stajalište prema organima na Sušaku. Književnik Sem Benelli također prijeti osvajanjem Sušaka.⁵¹ Literatura ne obraća pozornost da je D'Annunzio zauzeo teritorij sušačke luke, Baroša i Delte, jer ih smatra dijelom Rijeke. Mogućnost da Sušak doživi sudbinu Rijeke čini se izglednom. D'Annunzijeve arditi često su prelazili na Sušak i napadali hrvatski puk. Talijani su puštali osobe koje odlaze sa Sušaka i Rijeke, ali prave probleme onima koji se vraćaju, posebice ukoliko su politički aktivni. Riječka policija neovlašteno zalazi na Sušak i uz prešutno odobrenje karabinjera pokušava uhićenja.⁵²

Perović misli da Sušak nije prijevorno pitanje, ali priznaje da su Talijani do Rapalla držali da će sva okupirana zona pripasti njima, a na tome rade i nakon potpisa ugovora. Dana 6. lipnja 1920. dignuta je talijanska zastava na gradski stijeg uz vojne počasti, godinu i pol nakon okupacije, a 97 dana prije Rapallskog ugovora. To je doba D'Annunzijeve provokacije kada su vlasti u Beogradu tvrdile da će svaki ispad biti povod za rat. Dizanje zastave je akt koji treba potvrditi talijanski suverenitet nad Sušakom. U Sušak su upadale skupine ardita, razbijale izloge i hrvatske natpise.⁵³ Karabinjeri se nisu krzimali zatvoriti trsatskog župnika dr. Andriju Račkog jer je 12. srpnja držao misu za kralja Petra I. Bio je zatvoren 3 mjeseca u Trstu.⁵⁴ To je kršenje međunarodnog prava, jer se vrše akti protiv crkvene vlasti na okupiranom teritoriju. Dokaz je da Talijani ne smatraju Sušak dijelom Kraljevstva SHS. Pritisci D'Annunzia

⁵⁰ Povijest Rijeke, str. 238; Perović, *Crtice*, str. 31. - 33. i 41. - 42; Čulinović, *Riječka država*, str. 75. i 80; prema "La vedetta d'Italia", 3. rujna 1919.

⁵¹ Perović, *Crtice*, str. 43. - 44. i 58. Dana 12. rujna 1919. jurišni odredi Le Fiamme nere na mostu prijete bodežima prema Sušaku. Zatim su u Mrtvom kanalu opljačkali i zapalili brodove Hrvata, trgovaca vinom. Sučić, *Rijeka 1918. - 1945.*, str. 292. i 293. prema "Giornale d'Italia", 17. rujna 1919. Benelli izjavljuje da će okupirati Sušak, spojiti ga s Rijekom, odstraniti "i torbidi elementi slavi", pa kada ne bude Hrvata, izvršiti plebiscit u korist Italije.

⁵² Perović, *Crtice*, str. 46. - 47.; 49. - 51.; 68. - 69., 74, 92. 119. Spominje da D'Annunzijeve Regencija ne obuhvaća Sušak, što nije točno, ali kaže da su njen dio Delta i Baroš, da je za "krvavog Božića" torpiljerka Espero iz luke Baroš napala talijansku flotu. D'Annunzijeve postupke osuđivao je u listu Primorske Novine urednik Pero Ljubić, ali prestao je s radom kada su arditi uništili tiskaru. Dana 20. svibnja 1920. došla je skupina od oko 500 iredentista. Na Trumbićevom trgu razbili su mramornu ploču s nazivom trga i održali govor ispred zgrade kotara: "Ovo je zemlja Latina, i naša je dužnost da izvršimo sveto djelo, tj. da kažemo i učinimo: Tu jesmo i tu ostajemo; živio talijanski Sušak!" Dana 28. svibnja došlo je njih oko 350 do Piramide izazivajući građane.

⁵³ Perović, *Crtice*, str. 43. - 44, 58, 61. i 73. Lukežić, Anton, *Krvavi Božić*, SR, 1993., god. I., br. 2-3, str. 96. - 97. Sučić, *Rijeka, 1918. - 1945.*, str. 290. Nakon ubojstva zapovjednika ratnog broda Puglia u Splitu, 15. srpnja 1920. u Mrtvom kanalu su zapalili tri brodice u vlasništvu Hrvata. Tada dolazi Ariel (nadimak D'Annunzia) i masi koja poziva na upad u Sušak odgovara: "Vi ćete na Sušak kada vam ja zapovjedim."

⁵⁴ Perović, *Crtice*, str. 73.

išli su tako daleko, da učenici iz Rijeke nisu smjeli ići u škole na Sušaku. Morali su upisati riječke, talijanske škole ili s roditeljima iseliti na Sušak.⁵⁵

Rapallskim ugovorom 12. studenoga 1920. Italija dobiva Zadar, otoke Lastovo i Palagružu, kvarnerske otoke Cres i Lošinj, te koncesije gospodarske naravi. Članak IV. utvrđuje granice Riječke države, koje (čl. V.) na terenu određuje komisija za razgraničenje država ugovornica. U slučaju spora arbitrira predsjednik Švicarske Konfederacije. Priložen je zemljovid s naznakom graničnih crta. Historiografija olako tvrdi da Italija odustaje od drugih teritorijalnih zahtjeva, no istočne granice prema Sušaku nisu utvrđene. Tek su ministri Sforza i dr. Trumbić izmijenili posebna pisma, tajne note, kojima se Kraljevini SHS priznaje luka Baroš.⁵⁶

No, valjanost takvih akata Italija je mogla lakše pobijati nego da su ušle u tekst ugovora.

Nakon sklapanja Rapallskog ugovora 1920. D'Annunzio ga ne želi priznati jer ne spominje Baroš i Deltu kao dio Rijeke, te talijanskoj vojsci nalaže evakuaciju Sušaka i Trsata. Na intervenciju jugoslavenskog zapovjednika u Kraljevici general Caviglia jamči njihovu nepovredivost.⁵⁷ Na Božić 1920. zapovjednika sušačkog redarstva Perovića pozivaju vojni zapovjednici general Faccini i kapetan Mosca, koji tvrde da se sa Sušaka pucalo na Rijeku. Nisu li Talijani pokušali isprovocirati incident na Sušaku? Postavljen je kordon vojske prema istoku, koji je trebao onemogućiti vojnu intervenciju Kraljevstva SHS. U prilog mogućnosti da se sukobi prošire na Sušak govori dogovor D'Annunzia s generalima Faccinijem i Ferrarijem 27. prosinca da neće napasti Sušak, osim ako bude izazvan.⁵⁸ On je ipak, intervencijom talijanske vojske, tzv. "krvavi Božić", vojno protjeran iz Rijeke.

⁵⁵ Sučić, *Rijeka 1918.-1945.*, str. 295.

⁵⁶ Marjanović, *Rijeka*, str. 338. - 339; Krizman, *Vanjska politika*, str. 147. - 150. "Kraljevina HS i Kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost države Rijeke (Fiume) i obvezuju se da će ih vječno poštovati. Državu Rijeku sačinjavaju: a) corpus separatum u sadašnjim granicama grada i kotara Rijeke (Fiume), b) jedan pojas teritorija prije istarskog, ograničen kako slijedi: na sjeveru linijom koja će biti određena na terenu i koja, prolazeći neposredno južno od naseljenog mjesta Kastav, izlazi na granicu corpus separatuma na putu Sv. Mateja-Rijeka, ostavljajući naseljena mjesta Srdoči i Hosti Kraljevini SHS, a ostavljajući državi Rijeci cijeli kolni put koji sjeverno od željeznice koja preko Matulja (Mattuhlie) i raskrsnice kod kote 377, zapadno od Kastva, vodi k Rupi; na zapadu linijom koja od Matulja silazi k moru kod Preluke, ostavljajući željezničku stanicu i mjesto Matulje na talijanskom teritoriju.

Tekst posebnih pisama, tajnih nota glasi:

Ministarstvo vanjskih poslova, Rapallo, 12. studenog 1920.

Gospodine ministre! Čast mi je uvjeriti Vašu Ekscelenciju, da po tumačenju koje da je kraljevska vlada članu 4. ugovora potpisanog u Rapallu danas, 12. novembra 1920., luka Baroš pripada Sušaku i prema tome Kraljevini SHS. Kraljevska vlada obvezuje se, da prilikom uređenja granica između Kraljevine SHS i države Rijeke, navedena luka Baroš bude dodijeljena Srpsko-Hrvatsko-Slovenskoj državi u granicama označenim na priloženoj skici. Ova nota ima ostati tajnom. Primite, gospodine ministre, izraze mog visokog poštovanja. C. Sforza Rapallo, 12. studenog 1920. Gospodine ministre! Čast mi je potvrditi Vašoj Ekscelenciji primitak Vaše današnje note slijedećeg sadržaja: (slijedi doslovan prijepis note). Primajući na znanje i suglašavajući se u svemu što je gore rečeno, izričem Vam, gospodine ministre, izraze mog visokog poštovanja. Dr. A. Trumbić

⁵⁷ Perović, *Crtice*, str. 82. - 83. i 86. Novi List br. 239, 1. siječnja 1933. "Riječka d'Annunziada" članak Mate Mažića.

⁵⁸ Perović, str. 88. - 90. i 95. - 96. Faccini upozorava Perovića da su mu iz Bakra, s demarkacione crte jugoslavenski časnici javili: "Ako nemate dosta vojske ili ne možete, pomoći ćemo Vam mi." Upozorio je Perovića da ako se to dogodi "na Sušaku neće ostati kamen na kamenu." Došlo je do evakuacije stanovništva, jer se očekivao napad na Sušak, ako on pripadne Kraljevini SHS.

Provokacije spram vlasti i pučanstva slabe odlaskom D'Annunzia. Talijanska taktika se izmijenila, ali ciljevi su ostali isti. Pokušali su ostvariti prisniji kontakt sa stanovništvom, organizirati zabave, javnu prehranu kako bi ih pridobili. Pravo lice pokazali su kada treba provesti odredbe Rapallskog ugovora. Osnovane su komisije za razgraničenje i okupirani teritorij podijeljen u 3 zone. Talijani nisu evakuirali Deltu i Baroš, iako to moraju prema Saintgermainskim konvencijama još 10. rujna 1919., a tajnoj noti Rapallskog ugovora 5 dana iza potpisa ugovora. Grof Sforza je naglasio u parlamentu da *"nema arbitra, koji nam ne bi dosudio luku Baroš, a da o Delti i ne govorimo, jer je ona ionako sastavni dio toga teritorija"*. Italija 9. svibnja 1921. evakuirala zonu Škrle, Drage, Kostrene s Martinšćicom do Plumbuma i Grobinšćine do Orehovice, 14. svibnja ispražnjena je druga zona, zapadno od Rječine do ceste Rijeka-Sv. Matej-Klana, a 26. svibnja Kastav. Sušak nije evakuiran, poradi pritiska na Kraljevinu SHS kod rješavanja pitanja pripadnosti luke. Ostaci danuncijevaca, ne priznaju pad Regencije, osobito notu o Barošu i Delti, zauzimaju ih 26. lipnja 1921., a 28. lipnja prodiru na Sušak, gdje su alpinci ubili jednoga.⁵⁹ Ministar vanjskih poslova della Torretta naredio je da legionari i arditi napuste luku Baroš. Oni su to učinili tek kada je D'Annunzio, s jezera Gardone, naložio ovu *"žrtvu s obzirom na veće interese ljubljene talijanske domovine"*.⁶⁰

Dana 27. travnja 1921., nakon fašističkog puča u Rijeci, uveden je izvanredni komesarijat. Komesar general Amantea je naredbom od 5. listopada preuzeo sve željezničke i lučke uređaje u Rijeci *"uključujući one na teritoriju preko Rječine, danas još okupirane od strane Italije..."* (koje, op. Ž.B.) *ostaju i dalje privremeno pod talijanskom upravom.*⁶¹ ne priznajući suverenitet Kraljevine SHS nad Barošem i Deltom, već Riječke države sve dok postoji, a kasnije će se donijeti konačno rješenje.

Do napetosti dolazi kada nakon fašističkog puča čelnik riječkih autonomaša Zanella u egzilu 23. ožujka 1922. održava sjednicu Konstituante na evakuiranom dijelu Sušaka, na Podvežici, a ne, kako se uobičajeno navodi, u Kraljevici.⁶² Italija negira Rapallski ugovor. Njeni su organi preuzeli vlast nad Riječkom državom. Derogiranje Rapallskog ugovora osporava tajne note ministara Trumbića i Sforze koje luku Baroš i Deltu ostavljaju Kraljevini SHS, a ponovno se otvara pitanje Sušaka. Okupacija traje, a granice nisu utvrđene. Propašću Riječke države talijanska strana drži ciljeve ostvarenim, pa može popuštati. Ali isto očekuje od druge strane, koja sudjeluje u diobi te će u slučaju osude svjetskog mnijenja biti u istom položaju kao i Italija, stvarni rušitelj države. Očekuje se da će kralj Aleksandar pokazati spremnost za rješavanje problema s Italijom kako bi se mogao okrenuti unutarnjim problemima. Nestankom

⁵⁹ Isto, str. 99. i 102, 110. - 111. Dijelom je to rezultat odlaska brigade Lombardia u ožujku 1921., koju je zamijenio discipliniraniji puk Alpinaca. Talijansko zapovjedništvo pozvalo je stanovnike Sušaka na prijavu šteta učinjenih po D'Annunziju i tijekom "krvavog Božića."

⁶⁰ Marjanović, *Rijeka na...*, str. 343.

⁶¹ Čulinović, *Riječka...*, str. 214. - 216. Tekst naredbe br. 3140 od 5. listopada glasi: "Per il Porto sara mantenuto in carica l'attuale Commisario italiano..." Isti status zadržao se kada je 18. rujna 1923. za vojnog guvernera Rijeke imenovan general Giardino.

⁶² Perović, *Crtice*, str. 112. i 114. Šire se lažne glasine o pomoći koju će Kraljevina SHS pružiti Riječkoj državi, te da su oko Sušaka postrojbe generala Wrangela. Dana 3. ožujka 1922. izvršen je državni udar protiv Riječke države. Dio Državne straže pobjegao je na Sušak. Zanella je odvezen u Pulu, pa odlazi u Kraljevicu, gdje su njemu vjerni članovi Konstituante. Iz Kraljevice je prešao u Zagreb, a onda u Beograd. Sučić, *Rijeka, 1918.-1945.*, str. 298.

Riječke države umanjuje se mogućnost ponovnog uspostavljanja neovisne Crne Gore. Pitanje Baroša i Delte još je sporno i oko njega se može raspravljati. Italija ima izgleda da dobije Rijeku s lukom, pa bi se mogla, uz daljnje ustupke vezane uz željezničke tarife i ograničenja gradnje drugih luka od strane Kraljevine SHS, odreći pretenzija nad lukom Baroš i Deltom, a pogotovo nad Sušakom.

Tek ugovorom u Santa Margheriti 1. kolovoza 1922. Italija konačno priznaje suverenitet Kraljevine SHS nad Sušakom. Na dan vjenčanja kralja Aleksandra, okupacijske vlasti iznimno dopuštaju isticanje zastava Kraljevine SHS na Sušaku.⁶³ To je prvi znak da se Italija odriče pretenzija na suverenitet nad Sušakom, ali još ne nad Barošem i Deltom. Mussolini je u parlamentu izjavio da će odstupiti samo prostor do Rječine, dok će Delta i Baroš ostati okupirani. Nakon pregovora paritetne komisije u Opatiji, koncem veljače 1923. sklopljen je sporazum o ispražnjenju Sušaka. Talijani su evakuirali grad 3. ožujka 1923. a vojne postrojbe Kraljevine SHS ušle su u njega.⁶⁴

4. ZAKLJUČAK

Sušačko pitanje okončano je Rimskim ugovorom 1924. Italija tvrdi da je pregledom pismohrane u Budimpešti zaključila da luka Baroš i Delta pripadaju Hrvatskoj i Kraljevini SHS. Tajna nota grofa Sforze se ne spominje. Vladi Italije treba bilo kakav, formalni razlog da gubitak Baroša i Sušaka opravda pred političarima i javnim mnijenjem. Kraljevina SHS je dobila mali dio Riječke države: mjesta Rubeši, Zamet, dio Plasa Sv. Nikola, Pehlin, Sv. Ivan, dio Škurinja, Drenove, Podbrega, Lopače i Grohova. Evakuacija je provedena 28. veljače 1924. Delta i Baroš predani su Kraljevini SHS već 24. veljače 1924.⁶⁵ Istoga dana talijanski kralj daje D'Annunziu titulu "*kneza od Snježnika*" (*Principe di Monte Nevoso*). To je jasan način iskazivanja zahvalnosti za učinjeno, što više nije potrebno skrivati pred očima svijeta.

Strah od iredentizma živi na Sušaku ostavljajući posljedice u političkim zbivanjima. Sušak i Rijeka, kao i Hrvatsko primorje te Istra pristaju uz ideju državne zajednice Južnih Slavena, jer u njoj traže zaštitu od iredentističkih zahtjeva, ali ne

⁶³ Perović, *Crtice*, str. 118.

⁶⁴ Državni arhiv u Rijeci (DAR), Sušak, Gradsko poglavarstvo br. 4/1923 od 14. veljače 1923. Dopis upravitelja Odelenja za Unutarnje Poslove Pokrajinske Uprave vladinom povjereniku, kr. banskom savjetniku dr. Josipu Hoholaču od 14. veljače 1923.:

"Gospodin Ministar Unutrašnjih Dela priopćio je ovamo dne 12. t. mj. Pov. broj 294. brzojavno, da Ministar Spoljnih Poslova izvještava, da je Kraljevska vlada talijanska iznela svome parlamentu radi prijema sporazum zaključen sa našom vladom u Sv. Margareti o izvršenju rapalskog ugovora. Odmah po prijemu u parlamentu izmjeniti će se ratifikacije. U roku od pet dana od izmjene ratifikacija talijanske trupe i vlasti treba da evakuišu Sušak, a u roku od dvanajst dana treću dalmatinsku zonu. Saopćujući prednje naslovu, poziva se podjedno, da svojim organima dade odmah potrebna uputstva radi pripreme svega, što je potrebno za posjedanje i organizaciju vlasti na Sušaku." Podrobniji opis zbivanja Primorski Novi List br. 53, 5. ožujka 1923. "Svečani ulazak jugoslovenske vojske u oslobođeni Sušak". Pretisak teksta u Novi list br. 291, 4. ožujka 1923. "3. III. 1923. 3. III. 1923. Oslobođenje i Ujedinjenje Sušaka. Svečani ulazak Jugoslovenske vojske u Oslobođeni Sušak." Perović, *Crtice*, str. 123 i 133.

⁶⁵ Perović, *Crtice*, str. 147. - 148. DAR, Sušak, Gradsko poglavarstvo 10/1924. Dopisom od 22. veljače predsjednik Komisije za razgraničenje sa Italijom general Mihić javlja Gradskom poglavarstvu: "Izveštavam vas, da će se Delta i Baroš zauzeti 24. februara tekuće godine u 7 sati ujutro... da toga dana po vašoj nadležnosti počnete da dejstvujete na novoj teritoriji."

podržavaju integralno jugoslavenstvo i brisanje hrvatskog imena. Vlada u Beogradu pokazivala je očit nemar za zaštitu hrvatskih nacionalnih interesa. Gradski načelnik dr. Kučić žali se 11. i 23. listopada 1924. predsjedniku vlade Davidoviću u svezi s odlukom o odlasku zapovjedništva bataljuna iz Sušaka te bataljuna iz Martinšćice u Kraljevicu. Moli da postrojbe u svrhu zaštite interesa "*državne granice pomorskog i lučkog saobraćaja... a pogotovo nacionalnih ostanu i dalje na Sušaku... Ovdasnje građanstvo ostalo je poraženo tom viješću da ga se na granici prema Rijeci punoj talijanske vojske i prevratnih fašista ostavlja bez vojske i sigurnosti. Jedan novi ispad Danunzijeve može nam otetiti sušačku luku.*" Pri tome rezignirano dodaje: "*Nikad ne bi izgubili Rijeku da je naša vojska ostala na Rijeci.*"⁶⁶

SUSAK, THE STATE OF SHS, AND ITALIAN OCCUPATION Y. 1918-1923

Summary

Italian Irredentistic pretensions to the Eastern Adriatic are older than fascism. It is mentioned at the Congress of Bassano in 1797 and in the program of the Carbonari in 1818. The demands did not end on the banks of the Rijecina. Through this problem The Greater Serbian lack of interest upon the western border and Susak, can be seen, similar with the anticroatian attitudes of Irredentists.

In mid-July 1918. the *National Council for Rijeka and Susak* was founded, which become integral parts of the State of SHS on 29 October 1918 when the National Council became the ruling organ of the new state. On 15 November Serbian troops entered the city, but on 16 November started Italian occupation. Italy relied on 3 November 1918 Armistice Agreement with Austria-Hungary. Serbian forces did not rely on this provision even though they had the right to do occupation in the name of the Allies. Agreement provided for the recognition of local organs. The National Councils were not recognized because they were not regular organs of Austria-Hungary but of the unrecognized State of SHS. In 1919 D'Annunzio entered Rijeka and took Baross and Delta. Damiclean sword also hung over Susak. The Treaty of Rapallo of 1920 foresaw the establishment of the State of Rijeka. The Treaty did not fully delimit the eastern border of the State. Not even the secret notes of Dr. Trumbić and Sforza solved the question of sovereignty of Susak, Delta and Baros. The Italian side held the notes to be less compulsory. The question had been solved by the Santa Margherita Agreement of 1923 that recognized the SHS' sovereignty over Susak and was the end of occupation. The *Pact of Rome* of 1924 by which Rijeka was annexed to Italy. Baros and Delta fell to the SHS and were evacuated.

Key words: Susak, Rijeka, The State of SHS, occupation, y. 1918-1923

⁶⁶ Perović str. 150. DAR, Sušak, Gradsko poglavarstvo br. 57/1924.